

TONI LAHTINEN & OLLI LÖYTTY

Ilmastokriisi edellyttää tutkimukselta luovuutta

Kirjallisuushistoriassa kotimaisen kirjallisuuden alkujuuret on usein johdettu suomalaiseen metsään. Luonnon on tulkittu esittäneen hallitsevaa roolia klassisessa kansankuvauksessa, jossa se on vuoroin näytellyt ankaraa vastusta ja vuoroin suojaa pahan maailman pauhulta. Siinä missä luonnonkuvauksella on aiemmin ollut kansalliset kehykset, viimeistään ilmastonmuutoksen myötä kirjallisuuden Suomi on saanut yhä enemmän yllirajaisen dystopian piirteitä.

Ilmastonmuutoksen seurauksista varoittavasta kirjallisuudesta on jopa muodostunut oma lajinsa, ilmastofiktio. Kotimaisessa romaanitaiteessa inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteita ovat viime aikoina pohtineet muun muassa Leena Krohn, Risto Isomäki, Johanna Sinisalo ja Emmi Puikkonen. Samoin nykyrunoudesta – kuten Pauliina Haasjoen, Janette Hannukaisen, Tiina Lehikoisen tai Vesa Haapalan tuotannosta – löytyy ympäristöeettisiä tai ilmastopoliittisia puheenvuoroja.

Myös lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ympäristöetiikkaa on käsitelty laajasti. Nuorille suunnattuja ilmastodystopioita ovat julkaisseet esimerkiksi Annika Luther, Emmi Itäranta ja Piia Leino. Pieniä lapsia ovat ilmastoaktivistaneet muun muassa Rosa Liksom, Magdalena Hai ja Mikko Pelttari. Kuten aikuisten kirjallisuudessa, faktaa ja fiktiota yhdistellään usein tavoilla, jotka pakottavat lukijan peilaamaan kuvitteellisia kertomuksia todellisia ympäristöriskejä vasten.

Ilmastokriisi on muuttanut peruuttamattomasti paitsi kaunokirjallisuutta myös sitä käsittelevää tutkimusta. Aikamme globaalit ongelmat saavat tämän *Joutsenen* levittämään siipensä ja katsomaan kirjallisuuden maailmaa uudesta näkökulmasta, lintuperspektiivistä: millä tavoin kirjallisuus vaikuttaa lukijoiden näkemyksiin maailmassa tapahtuvista muutoksista?

Kirjallisuudentutkimus ei ole ensimmäinen tutkimusala, jonka puoleen ihmiset kääntyvät etsiessään tietoa ilmastonmuutoksen seurauksista. Tämä julkaisu kuitenkin osoittaa, että myös kirjallisuudentutkimuksessa voidaan kysyä ympäristökriisin kannalta olennaisia kysymyksiä, jotka auttavat ymmärtämään muutosten vaikutuksia ihmisten ajatteluun.

Laajamittaisuudessaan globaali ilmastokriisi vaikuttaa siihen, mikä on tutkimuksessa – kirjallisuudentutkimus mukaan lukien – tärkeää. Tuhon partaalle lipuvassa maailmassa on keskityttävä voimistuviin uhkiin. Tutkimukselta se vaatii uudenlaista otetta ja tiedonintressien alistamista kysymykselle siitä, miten kriisistä voidaan selviytyä.

Tämän vuosikirjan artikkeleissa lähestytään kirjallisuudentutkimusta uusista ja osin kumouksellisista suunnista. Uudistava ote koskee niin tutkittavan kirjallisuuden sisältöjä kuin metodologiaakin. Kirjallisuudentutkimukselle tyypillisen lähiluvun ohella tarvitaan kokonaiskuvan hahmottelua ja sukelluksia tekstien ja lukijoiden kohtaamisiin.

Teema, jonka alla vuosikirjaa on tehty, on nimeltään empiirinen ekokritiikki. Toni Lahtisen ja Olli Löytyn johdatuksessa tähän uuteen tutki-

mussuuntaukseen kuvataan, kuinka empiirisessä ekokritiikissä yhdistyvät ympäristöllinen näkökulma ja yhteiskuntatieteelliset menetelmät. Kaikelle ekokritiikille tunnusomaisesti numeron artikkelien lähtökohdat ovatkin paitsi poikki- myös halkitieteellisiä. Koska kullakin tutkimusalalla on omat metodinsa, diskursiiviset käytäntönsä ja retorinen tyylinsä, uusien tutkimusasetelmien kartoittamiseen tähtäävä vuoropuhelu edellyttää tieteellistä monikielisyyttä.

Laajasti ottaen kyse on merkityksistä, jotka syntyvät kirjoittamalla, lukemalla, analysoimalla. Merkitysten luominen, välittyminen ja tulkitseminen vaativat tietynlaista kirjoitus- ja lukutaitoa, aktiivista ja luovaa kuvittelukykyä. Lukemalla ja kirjoittamalla voi kehittää ja jalostaa kykyä kuvitella mahdollisia maailmoja: yhtäältä dystopioita, eli kuvia siitä, mitä nykyinen kehitys pahimmillaan voi aiheuttaa, ja toisaalta utopioita, eli ideoita siitä, miten voimme välttyä tuholta.

Kirjallisuus herättää lukijoissaan monenlaisia tunteita, ja kun kyse on oman elinympäristön tulevaisuudesta, tunteet saattavat olla hyvinkin ahdistavia. Panu Pihkala ja Anna Helle johdattavat artikkelissaan kirjallisuuden herättämien ympäristötunteiden tutkimukseen. Kirjallisuuden vaikutuksia pohtiessaan he toteavat, että lukeminen voi aiheuttaa yhtä lailla katarttisia eli puhdistavia kuin epämukaviakin kokemuksia, joita molempia tarvitaan ilmastokriisin aiheuttamien tuntemusten työstämisessä.

Kuvittelukyvyyn nostaminen tutkimuksellisen asialistan kärkeen johtaa pohtimaan myös kirjallisuuden käyttöä ympäristökasvatuksessa. Toni Lahtinen, Satu Grünthal ja Veli-Matti Värri kysyvät artikkelissaan, mikä on kaunokirjallisuuden tehtävä ilmastonmuutoksen hahmottamisessa ja ilmastoahdistuksen käsittelyssä. Tätä hyötynäkökohtaa heijastaa ajankohtainen keskustelu siitä, pitäisikö peruskouluissa ja lukioissa annettavan kirjallisuusopetuksen olla enempi analyttis-tulkinnallista vai elämykselliskokemuksellista. Onko tavoitteena analyttinen lukutapa vai heittäytyminen fiktion maailmaan ja siitä mahdollisesti seuraava kyky kuvitella toisenlainen maailma?

Eevastiina Kinnusen artikkelissa muistutetaan siitä, että kirjallisuudenopetuksen lisäksi ympäristötunteita ja -kokemuksia on alettu tarkastella yhteisöllisen lukemisen keinoin erilaisissa lukupiireissä. Yhdessä luetusta keskusteleminen tarjoaa monille mahdollisuuden kohdata ympäristötunteita ja käsitellä niitä jaetusti. Lukupiirit voivat vahvistaa kerronnallista toimijuutta eli luovuutta käyttäen kulttuurisia kertomuksia maailman hahmottamisessa.

Ympäristökirjoittamista käsittelevän artikkelinsa Aino-Kaisa Koistinen, Henna Laininen, Risto Niemi-Pynttäri ja Nina Sääsilahti päättävät pohtimalla sitä, piileekö taiteen ja kirjallisuuden itseisarvon vaalimisessa samalla myös niiden tärkein välinearvo. Kun arvoa annetaan luovalle toiminnalle, jonka hyötyä ei välttämättä voi mitata rahalla, inhimillinen toimeliaisuus voi ohjautua ekologisesti kestäviin päämääriin, kuten ympäristösensitiiviseen luovaan kirjoittamiseen – tai yhtä lailla luovaan lukemiseen.

Vaikka tutkijoiden on usein helpompi antaa arvostusta monimutkaisille ja -merkityksellisille poeettisille kompositioille, ilmastokriisin aikakaudella kirjallisuuden arvoa voisi miettiä myös vaikutusten kannalta.

Sen pohtimiseen antaa välineitä Heidi Toivosen artikkeli, jossa tutkitaan lukijoiden tapoja ymmärtää luonnon toimijuus. Olisiko ilmastokriisin aikakaudella erityistä tarvetta kertomuksille, jotka selkeyttävät ekologisten ongelmien monimutkaisuutta ja jotka auttavat näin lukijoita näkemään omat ympäristötekonsa osana suurempaa kokonaisuutta?

Tämä *Joutsen / Svanen* on syntynyt Koneen Säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa "Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella" (Helsingin yliopisto 2021–2025, ks. <https://kirjallisuusjailmastokriisi.fi>). Kiitämme Joutsenen toimitusneuvostoa mahdollisuudesta julkaista hankkeemme teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia luotaavia artikkeleita.

Klimatkrisen kräver kreativitet i forskningen

Litteraturhistorieskrivningen har ofta spårat den finländska litteraturens rötter till den finska skogen. Enligt tolkningen har naturen spelat en dominerande roll i den klassiska folklivsskildringen, omväxlande som sträng motståndare, och som skydd mot dånet från den onda världen. Medan naturskildringen tidigare fått en nationell inramning, har det litterära Finland senast som en följd av klimatförändringen fått allt flera drag av transnationell dystopi.

Den litteratur som varnar för följderna av klimatförändringen har rentav gett upphov till en ny genre, klimatfiktion. I den finländska romankonsten har bland andra Leena Krohn, Risto Isomäki, Johanna Sinisalo och Emmi Puikkonen begrundat relationer mellan det mänskliga och det ickemänskliga. Miljöetiska och klimatpolitiska inlägg hittas likaså i samtidslyriken, såsom i Pauliina Haasjokis, Janette Hannukainens, Tiina Lehikoinens eller Vesa Haapalas produktion.

Också i barn- och ungdomslitteraturen har miljöetik behandlats på bred front. Klimatdystopier riktade till unga har utgetts av exempelvis Annika Luther, Emmi Itäranta och Piia Leino. Klimatupplysning för små barn har bedrivits av bland andra Rosa Liksom, Magdalena Hai och Mikko Pelttari. Liksom i vuxenlitteraturen kombineras fakta och fiktion på sätt som tvingar läsaren att spegla fiktiva berättelser mot verkliga miljörisker.

Klimatkrisen har inneburit en oåterkallelig förändring, förutom i skönlitteraturen också i forskningen om denna litteratur. Vår tids problem får den här *Svanen* att breda ut sina vingar och se på världen i litteraturen i ett nytt perspektiv, ett fågelperspektiv: hur påverkar litteraturen läsarnas syn på de förändringar som sker i världen?

Litteraturvetenskapen är inte det första forskningsområde människor vänder sig till då de söker information om klimatförändringens följder. Denna publikation visar ändå att man även i litteraturvetenskapen kan ställa frågor som är relevanta med tanke på miljökrisen, och som hjälper oss att förstå hur förändringarna påverkar människors tänkande.

Den globala klimatkrisen i hela dess omfattning har en inverkan på vad som ses som viktigt i forskningen – och därmed också i litteratur-

forskningen. I en värld som rör sig allt närmare förödelsens brant måste man fokusera på tilltagande hot. I forskningen krävs ett nytt grepp, och att intresset för kunskap underställs frågan hur vi ska klara krisen.

I artiklarna i denna årsbok närmar sig skribenterna litteraturvetenskapen från nya infallsvinklar, vilket i en del fall har omstörtande verkan. Det förnyande greppet omfattar innehållet i den litteratur som studeras men också metodologi. Vid sidan av den för litteraturvetenskapen typiska närläsningen behöver man utforma en helhetsbild och göra djupdykningar i mötena mellan texter och läsare.

Temat för årsboken och arbetet med den har vi kallat empirisk ekokritik. I Toni Lahtinens och Olli Löyttys introduktion till denna nya forskningsinriktning beskrivs hur en miljömässig synvinkel och samhällsvetenskapliga metoder förenas i den empiriska ekokritiken. På ett sätt som är kännetecknande för all ekokritik är utgångspunkterna för artiklarna i numret förutom interdisciplinära, också kluvet-vetenskapliga. Då varje forskningsområde har sina egna metoder och diskursiva praktiker, och sin egen retoriska stil, krävs litterär flerspråkighet i dialogen, då syftet är att kartlägga nya konfigurationer inom forskningen.

I stora drag är det fråga om betydelser som uppstår då man skriver, läser, analyserar. Att skapa, förmedla och tolka betydelser kräver en särskild skriv- och läskunskap, en aktiv och kreativ föreställningsförmåga. Genom att läsa och skriva kan man utveckla och förädla förmågan att föreställa sig möjliga världar; dels dystopier, alltså en bild av vad den nuvarande utvecklingen i värsta fall kan leda till, dels utopier, alltså idéer om hur vi kan undvika förstörelse.

Litteraturen väcker många olika känslor i sina läsare, och när det är fråga om framtiden i ens egen livsmiljö kan känslorna skapa mycket ångest. I sin artikel introducerar Panu Pihkala och Anna Helle läsaren till forskningen om de miljö känslor som litteraturen väcker. De begrundar litteraturens effekter och konstaterar att läsning kan ge upphov till kathartiska, alltså renande, såväl som obehagliga erfarenheter, som båda behövs för att bearbeta de känslor som klimatkrisen ger upphov till.

Att lyfta föreställningsförmågan högst upp på forskningsagendan leder också till reflexion över hur litteratur kan användas i miljöfostran. I sin artikel frågar Toni Lahtinen, Satu Grünthal och Veli-Matti Värri vilken roll litteraturen har i att gestalta klimatförändringen och bearbeta klimatångesten. Denna nyttsynpunkt speglar en aktuell diskussion kring frågan om litteraturundervisningen i grundskolor och gymnasier främst borde vara inriktad på analys och tolkning, eller på upplevelse och erfarenhet. Är målsättningen en förmåga till analytisk läsning, eller att kasta sig in i fiktionens värld och därigenom möjligen utveckla förmågan att föreställa sig en annorlunda värld?

Eevastiina Kinnunens artikel påminner om att miljö känslor och – erfarenheter numera behandlas, förutom i litteraturundervisningen, också via kollektiv läsning i olika typer av läsecirklar. Att diskutera det man läst med varandra erbjuder många läsare en möjlighet att möta miljö känslor och behandla dem gemensamt. Läsecirklar kan förstärka narrativ agens, alltså kreativ användning av kulturella berättelser för att gestalta världen.

I sin artikel om miljöskrivande avslutar Aino-Kaisa Koistinen, Henna Laitinen, Risto Niemi-Pynttäre och Nina Sääskilähti med reflexionen att värnandet av konstens och litteraturens egenvärde möjligen också bär på konstens och litteraturens mest betydande instrumentella värde. Då man värdesätter kreativ aktivitet, vars nytta inte nödvändigtvis kan mätas i pengar, kan mänsklig handlingskraft styras mot ekologiskt hållbara målsättningar, såsom miljösensitivt kreativt skrivande – eller lika fullt kreativt läsande.

Även om det är lättare för forskare att värdesätta komplicerade poetiska kompositioner med komplexa betydelser, kan man i klimatkrisens tidevarv också fundera över litteraturens värde utifrån dess effekter. Redskap för att begrunda detta ger Heidi Toivonens artikel, som analyserar hur läsare förstår naturens agens. Har vi i klimatkrisens tid ett särskilt behov av berättelser som klargör komplexiteten i de ekologiska problemen, och därigenom hjälper läsarna att se sina egna miljöhandlingar som en del av en större helhet?

Detta nummer av *Joutsen / Svanen* har tillkommit inom forskningsprojektet ”Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella” (sv. Litteratur och läsning i klimatkrisens tidevarv, Helsingfors universitet 2021–2025) finansierat av Konestiftelsen, se <https://kirjallisuusjailmasto-kriisi.fi/>. Vi tackar redaktionsrådet för *Joutsen / Svanen* för möjligheten att publicera artiklar som utforskar de teoretiska och metodiska utgångspunkterna för vårt projekt.

Kirjoittajat / Författare

Toni Lahtinen & Olli Löytty

Översättning till svenska: Anna Biström